

Svit Podgornik

Oborožitev in obramba samostanov kontemplativnih redov na Slovenskem za časa turških vpadov

PODGORNIK, Svít, diplomiran zgodovinar, SI-1296 Šentvid pri Stični, Šentvid pri Stični 190. svit.podgornik@gmail.com.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9216-448X>

Oborožitev in obramba samostanov kontemplativnih redov na Slovenskem za čas turških vpadov

Zgodovinski časopis, Ljubljana 79/2025, št. 3-4, str. 266–291, 120 cit.

1.01 Izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

CC BY-SA

Članek obravnava oborožitev in obrambo štirih samostanov na Slovenskem: cistercijanskih samostanov Stična in Kostanjevica na Krki ter kartuzijanskih samostanov Pleterje in Žiče. V članku so obravnavana utrditev samostanov, vplivi na gospodarstvo samostanov ter korelacija med gospodarskim stanjem samostanov in njihovo oborožitvijo. Obrambna organizacija samostanov je preučena skozi dve raziskovalni vprašanji: Kdo je vodil samostansko obrambo ter kakšno vlogo so imeli v njej menihi.

Ključne besede: Turški vpadi, obramba samostanov, Cistercijani, Kartuzijani

PODGORNIK, Svít. BA in History. SI-1296 Šentvid pri Stični, Šentvid pri Stični 190. svit.podgornik@gmail.com.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9216-448X>

The Armament and Defence of Monasteries of Contemplative Orders in Slovenia during the Ottoman Incursion

Zgodovinski časopis, (Historical Review), Ljubljana 79/2025, No. 3-4, pp. 266–291, 120 notes.

Language: Sn. (En., Sn., En.)

CC BY-SA

The article deals with the armament and defence of four monasteries in present-day Slovenia: the Cistercian monasteries of Stična and Kostanjevica na Krki, as well as the Carthusian monasteries of Pleterje and Žiče. The article discusses the fortification of the monasteries, impacts on their economy, the correlation between the monasteries' economic situation and their armament. The monasteries' defence organisation is examined through two research questions: Who was in charge of the monastery defence and what role did the monks themselves play in it.

Keywords: Ottoman incursions, monastery defence, Cistercians, Kartusians

Uvod

Malokdo bo ob besedi »samostani« ali »menihi« pomislil najprej na obzidja, topove, meče in oklepe. V zgodovini pa nam ne manjka primerov, ko so tudi duhovniki prijeli za orožje. V srednjem veku imamo tako celo primere parad oborožene duhovščine,¹ v naši bližini pa so dober primer bojevitih duhovnikov tisti med senjskimi Uskoki, ki jim je cerkev morala celo prepovedati vstopanje v cerkev v vojaških oblačilih.² Tudi pri nas razpadajoča samostanska obzidja, tabori in obrambni stolpi pričajo, da so imele verske institucije tudi obrambno funkcijo. Vendar pa sem kot vodič po stiškem samostanu vedno znova ugotavljal, da je znanje o obrambi samostanov pri nas površno. Kdo je vodil obrambo? Kdo je bil človek na obzidju: menih, poklicni vojak, kmet? Kako močno so bili samostani oboroženi?

Odgovore na ta in še mnoga druga vprašanja poskušam podati v tej razpravi,³ moje raziskovanje pa je zoženo na dva kontemplativna redova, katerih samostani so bili najbolj prizadeti: cistercijane in kartuzijane. Pri obravnavanih samostanih sem na vzorcu štirih samostanov (cisterci Stična in Kostanjevica na Krki ter kartuzij Pleterje in Žiče) poskusil poiskati čim več dejavnikov, ki so vplivali na obrambo redovnih postojank. V svoji raziskavi sem obravnaval redovno življenje znotraj obravnavanih postojank in dogajanje znotraj celotnih meniških redov za časa turških vpadov. Poskušal sem orisati dejavnike, ki so vplivali na gospodarsko stanje obravnavanih samostanov, to pa primerjal z njihovo oborožitvijo. Preučil sem preoblikovanje samostanov v utrdbe in primerjal, ali je imel kateri od redov zaradi svojega načina gradnje postojank določene prednosti s stališča obrambe. Najbolj pereča tema je bila zame sama organizacija obrambe znotraj samostanov – kdo je vodil samostansko obrambo ter ali in kako so bili vanjo vključeni menihi. Sklepi, ki sem jih podal, so daleč od absolutnega, vendar upam, da bodo služili kot izhodišča za nadaljnja raziskovanja na tem področju.

Pri mojem raziskovanju so bila nepogrešljiva štiri dela dr. Jožeta Mlinariča: *Stiška opatija 1136–1784*, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*, *Kartuzija Pleterje 1403–1595* ter *Kartuziji Žiče in Jurklošter*. Služila so mi kot izhodišče za razisko-

¹ Thierry, *Polluting the Sacred*, 157.

² Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 157.

³ Osnova za razpravo je moja diplomska naloga *Oborožitev in obramba samostanov na Slovenskem za časa turških vpadov*. Za pomoč, usmeritve in diskusijo pri pripravi diplomske naloge kot te razprave se zahvaljujem mentorju, prof. Saši Jeršetu. Zahvaljujem se tudi vsem, ki so mi pomagali s predlogi literature ali s specifičnimi vprašanji.

vanje, bila pa so tudi temeljni vir, na podlagi katerega sem oblikoval svoje sklepe. Pri preučitvi arhitekture samostanov in njihovih obrambnih utrdb so bila ključna dela dr. Marjana Zadnikarja *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije* ter *Samostan Stična in njegove znamenitosti*. Za oborožitev samostanov in nasploh za vojaško zgodovino na Slovenskem sem se oprl na dela dr. Tomaža Lazarja. Za podatke o oborožitvi samostanov je bil najpomembnejši pregled njegove objave o Münchenskem rokopisu, *Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja*, za splošen pregled vojaške zgodovine pa njegova doktorska disertacija *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja*. Za osnovni pregled dogajanja za časa turških vpadov sem uporabil doktorsko disertacijo Stanka Juga iz leta 1943 *Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja*, delo Vaska Simonitija *Turki so v deželi že*, podatke pa sem črpal tudi iz *Slovinci pod pritiskom turškega nasilja* Ignacija Vojeta.

Turški vpadi in napadi na samostane

Začnimo najprej s kratkim povzetkom zgodovine samostanov in turških vpadov. Samostani obeh redov na Slovenskem so občutili največji pritisk turških vpadov med leti 1469 in 1533 z daljšim zatišjem v obdobju med 1500 in 1521. Zelo verjetno je, da so turški napadi prizadele posesti samostanov kartuzije Pleterje in cisterce Kostanjevica na Krki že pred letom 1469, saj je ohranjen papeški odpustek iz leta 1469 za vse, ki se bodo borili za varnost Metliške grofije.⁴ Prvi »neposredni stik« samostanov s turškimi napadalci so samostani doživeli leta 1471. V pohodu, ki ga je vodil bosanski paša Izak-beg, so bili uničeni številni samostani: Oropani in požgani naj bi bili Pleterje, stiška cisterca, samostana v Velesovem in Mekinjah ter dva samostana v ljubljanskem predmestju.⁵ Naslednje srečanje obravnavanih samostanov s turškimi napadalci je prišlo spomladi 1475, ko je Turkom uspelo presenetiti množico, zbrano ob Markovi procesiji na Muljavi (v bližini Stične). Pred napadom je uspelo zbežati le opatu in nekaj bratom, Turki pa naj bi skupaj z menihi odpeljali v sužnost okoli 4000 ljudi, samostan pa naj bi ponovno izropali in zažgali. Leta 1476 so Turki vpadli in se utaborili pred utrjenimi Pleterjami, ki pa jim jih po štirih dneh obleganja ni uspelo osvojiti.⁶ Po krajšem premirju med leti 1483 in 1490 so se napadi nadaljevali, med vpadom leta 1494 pa je turški oddelek zasedel in izropal kartuzijo Žiče.⁷

Kako hudo so bili samostani v resnici uničeni v prvih napadih, je težko reči. Za samostan v Stični so leta 1471 na zboru v Regensburgu poročali, da »*Slavna Stična leži v pepelu*«. ⁸ Pri teh poročili moramo biti previdni, saj je možno, da so menihi pri tem pretiravali, da bi se izognili različnim davkom. O uničenju Stične Grebenec meni, da so bila gotovo uničena predvsem gospodarska poslopja zunaj

⁴ Simoniti, *Turki so v deželi že*, 50.

⁵ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 182.

⁶ Simoniti, *Turki so v deželi že*, 66.

⁷ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 183.

⁸ Grebenec, *Dokumentirana Stična*, 256.

osrednjega dela samostana, nekaj je tudi zmede, ali je bila Stična res prizadeta obakrat, leta 1471 in 1475.⁹ Zgodovinarji, ki so se s tem ukvarjali (Jug, Mlinarič, Grebenec) menijo, da je bila Stična prizadeta obakrat. V vsakem primeru je bila Stična hudo prizadeta, o čemer priča tudi dejstvo, da še leta 1492, skoraj 20 let po napadu, samostanska poslopja niso bila obnovljena.¹⁰

Leta 1498 sta Maksimiljan I. in ogrski kralj Vladislav II. podpisala premirje z osmanskim sultanom Bajezidom II. To je za dobri dve desetletji prineslo mir pred turškimi vpadi, kar so samostani, kot bo videno v nadaljevanju, porabili za gradnjo utrd. Mir se je končal s hudo politično napako novega ogrskega kralja Ludvika II., ki je leta 1520 odposlance novega sultana Selima I. vrget v ječo. Leta 1521 so tako Osmani svoje sile znova preusmerili na Balkan. Kranjska in ostale dežele notranje Avstrije, ki so istega leta prešle pod vladavino Ferdinanda I., so spet postale tarča turških napadov, s tem pa tudi samostani.¹¹ Leta 1528 je bil opustošen samostan Stična,¹² v letu 1529 naj bi bila prizadeta Žička kartuzija, vendar ni popolnoma jasno, kaj se je takrat zgodilo. Gotovo je, da so Turki ubili pleterskega priorja, vendar pa ni jasno, kje se je to zgodilo. Po zapisniku Velike kartuzije iz 1530 piše, da naj bi prior Andrej umrl na poti na zasedanje generalnega kapitlja, nekateri drugi viri pa govorijo o tem, da so Turki menihe presenetili znotraj samostanskega obzidja, kjer so jih mučili in ubili.¹³ Tako ne moremo z gotovostjo vedeti, ali je bil prizadet tudi samostan.

Po neuspelem obleganju Dunaja je bilo med obema stranema sklenjeno premirje, ki ga je 1. 10. 1533 s posebnim razglasom objavil nadvojvoda Ferdinand I. Posamezni vpadi turške vojske so se na Kranjsko nadaljevali do leta 1559, od slovenskih dežel pa so turški napadi najdlje bremenili Prekmurje, ki je trpelo vse do neuspešnega obleganja Dunaja leta 1683.¹⁴ Samostani in njihove posesti so bili po letu 1533 pod bistveno manjšim pritiskom Turkov, posamezni vpadi so njihove posesti prizadeli do leta 1559. Vseeno je bil strah pred turško nevarnostjo do leta 1683 še zelo prisoten, samostane in njihove posesti pa so tudi kasneje ogrožali kmečki upori ter Uskoki.

Cistercijani in kartuzijani

Da bi bolje razumeli delovanje organizacije obrambe znotraj samostanskih zidov, je najprej treba na kratko predstaviti oba meniška redova. Oba sta nastala v 11. stoletju na ozemlju današnje Francije. Začetki cistercijanskega reda segajo v Burgundijo, v benediktinski samostan Molesem. Od njega se je konec 11. stoletja ločila skupina menihov, ki se ni strinjala z velikimi razlikami med življenjem v

⁹ Mlinarič, *Stiška opatija*, 219.

¹⁰ To je razvidno iz naročila reinskega opata ob vizitaciji Stične, da naj dajo zapreti križni hodnik. Mlinarič, *Stiška opatija*, 221.

¹¹ Simoniti, *Turki so v deželi že*, 108–122.

¹² Mlinarič, *Stiška opatija*, 328–329.

¹³ Mlinarič, *Kartuzija Žiče in Jurklošter*, 247.

¹⁴ Voje, *Slovenci pod pritiskom*, 35–36.

opatiji in pravili sv. Benedikta, ki določajo, kako naj bi življenje v redu potekalo.¹⁵ Sledenjem tem pravilom je ključno za življenje cistercijanov še danes. Posamezne odlomke že od ustanovitve reda vsakodnevno berejo v kapitlju. To je soba, ki jo lahko označimo za »zbornico samostana«, saj se v njej menihi vsakodnevno srečujejo, prav tako pa se v njej sklenejo najpomembnejše odločitve samostana, kot so npr. volitve opata – samostanskega predstojnika. Pravilo sv. Benedikta obsega 73 pravil, ki nimajo samo ključnega vpliva na cistercijane in benediktince, pač pa na celotno menišstvo na Zahodu, saj so med leti 813 in 817 za vse meniške skupnosti znotraj karolinškega cesarstva sprejeli prilagojeno pravilo sv. Benedikta.¹⁶ Ključno sporočilo pravila lahko skržimo v geslo, ki ga za življenje poudarjajo benediktinci in cistercijani, bolj ali manj pa mu sledijo tudi vsi ostali kontemplativni meniški redovi: »Ora et labora – moli in delaj.«¹⁷ Nekaj pomembnejših poudarkov pravila je tudi popolna pokorščina opatu (5. poglavje), splošna ponižnost (7. poglavje), izogibanje nepotrebnemu govorjenju (6. poglavje), v pravilih pa najdemo tudi taka, ki urejajo lastnino menihov, življenjski slog, na splošno pa poudarjajo ključna krščanska sporočila. Za razliko od kartuzijanov cistercijani nimajo posebnih omejitev glede fizičnega premikanja, razlika je tudi o strogosti glede tišine.

Tako cistercijanski kot tudi kartuzijanski menihi so se v obdobju, ki ga obravnavamo, ločili na menihe – klerike (patre oz. korne menihe) in laike (brate oz. konverze).¹⁸ Delitev je še danes prisotna pri kartuzijanih. Domovanja in zadolžitve bratov in patrov so bili precej različni. Bratje so bili gonilna sila samostanskega gospodarstva, saj so opravljali fizična dela v samostanu. Kot laiki brez mašniškega posvečenja so imeli bratje nekaj manj zadolžitev pri oficiju – molitvenem bogoslužju in niso imeli pravice glasovanja pri volitvah novega opata ob smrti prejšnjega. Patri so se večinoma posvečali bogoslužju, branju ter premišljevanju.¹⁹ Življenje patrov in bratov je bilo v veliki meri ločeno. Pri cistercijanih so imeli ločene jedilnice, spalne prostore in prostor v cerkvi, v Stični pa so imeli tudi ločene vhode v cerkev.²⁰ Pri kartuzijanih je (bila) ta delitev še bolj stroga. Patri so nekje do začetka 15. stoletja živeli v dveh popolnoma ločenih stavbah – »zgornji hiši« in »spodnji hiši«. Kasneje so prebivali v eni stavbi, imena za prebivališča pa so se ohranila. V »zgornji hiši« prebivajo patri, ki le redko zapuščajo celice. V celicah imajo spalnico, delavnico, v okolici pa vrtiček, njihovo življenje pa je namenjeno študiju, molitvi in premišljevanju.²¹ »Spodnjo hišo« sestavljajo celice, kjer bratje prebivajo, vendar pa svoje življenje posvečajo ročnemu delu v tihoti zunaj njih.²²

Kartuzijanski način življenja je veliko strožji. Njegov začetnik, sveti Bruno, je prvo skupnost v iskanju samote ustanovil v odmaknjeni alpski dolini na ozemlju grenobelske škofije, ki je nosila ime po skalnatih pečinah (chartreux). Po njej se

¹⁵ Mlinarič, *Stiška opatija*, 17–18.

¹⁶ Dowley et al., *Zgodovina Krščanstva*, 242.

¹⁷ Samostan Stična: Moli in delaj.

¹⁸ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 51.

¹⁹ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 40–41. in Mlinarič, *Stiška opatija*, 20–21.

²⁰ Zadnikar, *Samostan Stična*, 46, 48–50.

²¹ Kartuzija Pleterje, Patri.

²² Kartuzija Pleterje, Bratje.

je poimenovala tudi nova meniška naselbina, ki je kasneje dala ime celotnemu redu.²³ Kartuzijanski način življenja stremi k stalnemu združevanju z bogom, kar dosega preko čiste kontemplacije, za kar sta potrebni osebna in kolektivna samota ter molk. Po »Običajih« (lat. Custodines), prvih pravilih, ki jih je za kartuzijane napisal Gvigo, patri bivajo v svoji celici, iz katere razen ob molitvah in bogoslužju ne odhajajo. Pravila pa tu postavljajo izjemo v primeru nevarnosti: »Ako bi pa zaradi svoje ali koga drugega nemarnosti pogrešal kruh, vino ali ogenj, ali bi slišal neki nenavaden hrup ali klic, ali bi nastala nevarnost požara, sme iti ven in ponuditi ali prositi za pomoč, pa če bi velikost nevarnosti to zahtevala, celo prelomiti molk.«²⁴ Nekoliko bolj sproščena glede samote in molka so pravila za brate, vendar je tudi od njih zahtevano, naj se v čim večji meri držijo molka,²⁵ ki ga smejo pretrgati samo ob dovoljenju, ali pa, na kar se osredotoča naša razprava – v nevarnosti.²⁶ Želja po zbližanju z bogom v tišini je imela za posledico, da so kartuzijani, kakor njihov začetnik, za svoje samostane iskali odmaknjene kraje. Kartuzija je bila vedno obdana z ogrado, kasneje tudi z obzidjem. Samostanske »puščave« oziroma ozemlja v okolici samostana, obdanega z obzidjem, jim ni dovoljeno zapuščati, razen s posebnim dovoljenjem. Za rekreacijo so tako v Pleterjah hodili na skupne sprehode izven samostanskega obzidja.²⁷

Obremenitve samostanskega gospodarstva

V 15. in predvsem 16. stoletju je prišlo do velikih sprememb in hudega pritiska na oba obravnavana redova. Od ustanovitve v 11. stoletju sta se oba redova, predvsem cistercijanski, izjemno razširila, disciplina znotraj redov pa je vpadla. Pri cistercijanih se je opustilo tudi pravilo, ki je samostanom prepovedovalo sprejemanje donacij v zameno za pokop laikov znotraj samostana, samostanska posestva so se večala, v samostanih pa se je kopičilo vse več bogastva.²⁸ Povečalo se je število menihov, ki so svoje samostane zapustili za daljše obdobje ter za več let odšli po svetu.²⁹ Vse to je bilo zelo pomembno za redovno življenje v samostanu, posledično pa tudi za samostansko gospodarstvo. Slednje je imelo neposreden vpliv na samo oborožitev samostanov, saj so si to priskrbeli samostani sami. V kakšni meri sta povezana redovno in gospodarsko stanje samostana, je preobširno raziskovalno vprašanje, da bi nanj odgovorili v tem članku, je pa gotovo, da so samostani z odhajanjem menihov (in s tem tudi delovne sile) doživljali škodo v gospodarskem smislu. Od sredine 16. stoletja se je število menihov izjemno zmanjšalo, večina cistercijanskih samostanov je imela manj kot 10 menihov, na nekaterih postojankah jih je bilo le pet.³⁰ Po protireformaciji in obnovi cerkve so

²³ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 40–41.

²⁴ Običaji, 31. poglavje, 2. točka.

²⁵ Običaji, 35–37.

²⁶ Običaji, 42.

²⁷ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 47–51.

²⁸ Mlinarič, *Stiška opatija*, 85–89.

²⁹ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 218.

³⁰ Mlinarič, *Stiška opatija*, 251–256.

se zadeve znotraj redov začele izboljševati, za obstoječe redove pa se je pojavila nova težava – red jezuitov, ki so začenjali izpodrivati druge redove, primeri tega pa so bili zelo nazorni v naših kartuzijah.³¹

Šibka redovna disciplina in posledično večja nestabilnost samostanov sta bili hkrati gotovo tudi vzrok njihove manjše privlačnosti za potencialne »investitorje« – dobrotniško plemstvo, ki je vlagalo v posmrtno življenje. Doniranje samostanom je na naših tleh omejevala tudi svetna oblast. Tako je Ferdinand I. leta 1563 prepovedal laično podarjanje zemlje cerkvenim ustanovam, vsako samostansko prodajo zemlje pa je moral odobriti knez. Tako se je hotel izogniti razsipništvu, ki je poslabševalo gospodarski položaj samostanov,³² seveda pa so se z zmanjševanjem donacij gospodarske razmere samostanov slabšale.

Za gospodarsko, še bolj pa za redovno življenje, so bili ena izmed glavnih težav slabi predstojniki. Ti so neredko v samostanih bolj kot duhovno ustanovo videli priložnost za pridobivanje lastnih sredstev. Posebej problematični so bili t. i. komendatarni opati. To so bili opati s pravico do samostanskih dohodkov, mnogokrat pa sploh niso bili del skupnosti ali pa so bili celo laiki.³³ Kaj so bili komendatarni opati, lahko najbolje ilustriramo s primerom Mateja Langa. Rojen v patricijski družini v Augsburgu si je kot osebni tajnik Maksimiljana I. pridobil velik vpliv, ki ga je izkoristil za pridobitev cerkvenih služb in beneficijev. Še kot laik je dosegel naziv prošta augsburške škofije, kasneje je postal še salzburški nadškof, sčasoma pa je pridobil še kardinalsko čast in nekatere druge cerkvene službe. S takim vplivom je lahko dosegel, da so mu bili v upravo izročeni nekateri samostani, katerih premoženje je lahko upravljal.³⁴ Tako so takšni »predstojniki« samostane izkoriščali za oplemenitenje lastnega bogastva, redovno življenje pa je na njihov račun trpelo. Ker je tudi svetna oblast ugotavljala, da so za slabe razmere dostikrat zaslužni prav slabi predstojniki, se je od sredine 16. stoletja začela močnejše vmešavati v volitve predstojnikov. Prvega izmed sklepov za večji nadzor deželnega kneza nad volitvami je leta 1561 izdal Ferdinand I. Od takrat so bili pri volitvah pristojni tudi deželnoknežji komisarji, sčasoma pa se je njihova vloga pri volitvah še povečevala.³⁵

Precej bolj kot zaradi problematičnih predstojnikov, slabšanja redovne discipline in posledičnega širjenja protestantskih idej ter izgubljanja investorjev pa je v naših deželah samostansko gospodarstvo trpelo zaradi turških napadov. Neposredna posledica turških vpadov je bilo opustošenje posesti. Samostanske posesti so bile pod hujšim udarom od leta 1469, ko se za naše kraje začne najintenzivnejše obdobje vpadov. Najhuje sta bila prizadeta samostana pod Gorjanci, Kostanjevica na Krki in Pleterje, ki sta imela veliko posesti v okolici Metlike in na območju Žumberka. Tu so do izgradnje Karlovca leta 1579, za utrditev katerega so morali

³¹ The chartusian monks, History.

³² Mlinarič, *Stiška opatija*, 264.

³³ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 241. Primer: Mlinarič, *Stiška Opatija*, 255.

³⁴ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 248.

³⁵ Mlinarič, *Stiška opatija*, 262.

samostani prispevati večje zneske,³⁶ vodile glavne poti turških vpadov. Ker so bile dominikalne in podložniške posesti redno opustošene, podložniki pa odpeljani v sužnost, se je gospodarsko stanje obeh samostanov močno zmanjšalo, zato sta njuna predstojnika večkrat zaprosila za spregled davkov oz. dajatev.³⁷

Posredna posledica turških vpadov za samostansko gospodarstvo so bili davki, ki jih je deželni knez zahteval za obrambo pred Turki. Kako so dajatve vplivale na samostane, najbolje opiše Jože Mlinarič v monografiji *Kostanjeviška opatija*: »Zahteve [deželnega kneza do cisterc] se ponavljajo iz leta v leto in silijo samostane k najemanju posojil, za kar morajo zastaviti zemljo in letne dohodke. Zmanjšanje letnih dohodkov ima za posledico možnost vzdrževanja le manjšega števila konventualov. /.../ Odslej se redovne postojanke vrte v začaranem krogu: Pomankanje denarja zahteva zastavo posesti, odprodajo zemlje, in dajanje le-te v zakup, s čimer nastaja nevarnost, da postojanka za vedno izgubi del svoje posesti. Opatje, ki jih skrbi gospodarski napredek ustanove, najemajo nova posojila, da bi zastavljeno ali kako drugače izgubljeno posest pridobili nazaj, s čimer ležejo v še večje dolgove. Ker so samostanske blagajne prazne, samostani ne morejo plačati deželnih davkov, ki jih stanovi spričo svojih velikih obveznosti neusmiljeno zahtevajo. Del posesti in dohodkov tako začasno preide v roke stanov, ki jih oddajajo interesentom iz plemiških in meščanskih krogov.«³⁸

Po bitki pri Mohaču je država posegla tudi po strožjih ukrepih. Leta 1526 je tako zahtevala izročitev dela cerkvenih dragocenosti, ki so jih pretopili in skovali nov denar, namenjen plačevanju obrambe.³⁹ Istega leta so, kakor se je dogajalo tudi kasneje v 20. stoletju, ukazali za izdelavo topov vse cerkvene zvonove prenesti za obzidja mest ali gradov. Vprašanje pa je, ali so zadnji ukrep morali izpolniti tudi samostani, saj so bili takrat večinoma že močnejše utrjeni. V Stični so tako topove za lastno obrambo dali vliti že prej, zanimivo pa je, da se je kasneje proces obrnil in so iz teh topov dali vliti zvonove.⁴⁰ Poleg davkov in oddaje dragocenosti so morali samostani leta 1529 odprodati še četrtno cerkvenih posesti, znesek pa posoditi državi, ki je znesek vrnila šele po nekaj letih ali pa sploh nikoli. S tem so nekatere postojanke izgubile tudi najboljše del samostanskih posesti, saj velikega zanimanja za nakup zemlje (ki je bila opustošena od Turkov) ni bilo. Tako je o zadevi leta 1523 govoril deželni komjutor nemškega viteškega reda: »Nič drugega ni pričakovati, kot da bo Turek odpeljal iz dežele Kranjske in metliške okolice vse ljudstvo v večno sužnost. Rad bi že za polovično ceno prodal vsa tamkajšnja redovna posestva, vendar je težko najti kupca.«⁴¹

Poleg bremenitev prek davkov je vojska bremenila samostane še na dva načina. Vojaštvo, ki je bilo na poti v Vojno krajino, so morali na poti oskrbeti s

³⁶ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 349.

³⁷ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 184. Tudi Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 243.

³⁸ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 243–244.

³⁹ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 184.

⁴⁰ Mlinarič, *Stiška opatija*, 324.

⁴¹ Simoniti, *Turki so v deželi že*, 119.

hrano in pijačo, prav tako so morali poskrbeti za njihovo živino.⁴² Za nas posebej zanimiva pa je zahteva deželnega kneza, po kateri so morali samostani od sredine 16. st. naprej pod svojo streho sprejeti odslužene uradnike in vojake.⁴³ To je bilo s strani predstojnikov videno izrecno negativno, saj je za samostane pomenilo dodatno breme vzdrževanja teh ljudi, vendar pa nam hkrati pove tudi to, da so se znotraj samostanskih zidov znašli ljudje z vojaškim znanjem.

Pri pregledu negativnih dejavnikov, ki so škodili samostanskemu gospodarstvu in s katerimi sta se morala spoprijeti samostana Kostanjevica na Krki ter Pleterje, ne smemo pozabiti naseljevanja Uskokov. V korist teh naj bi Kostanjevica izgubila 109 kmetij,⁴⁴ za katere samostan ne samo, da ni dobil kompenzacije, pač pa je zanje moral še naprej plačevati davke.⁴⁵ Pleterje so na drugi strani izgubile 91 kmetij.⁴⁶ Uskoki niso bili breme samo zaradi izgube kmetij, pač pa tudi zaradi svoje bojevitosti. Tako je bil samostan Kostanjevica leta 1736 z njihove strani izropan,⁴⁷ že prej pa so bile pogoste pritožbe samostanskega podložništva nad ropanjem novo naseljenega prebivalstva.⁴⁸

Utrditev samostanov

Večina obrambnih stavb, ki še danes obdajajo npr. samostan Stična, je nastala prav v času turških vpadov. Pri obrambi samostana pa ni pomembna samo njegova utrjenost ali oborožitev, temveč tudi sama lega samostana, zato najprej spregovorimo nekaj o njej.

Da imajo različni redovi različne značilne postavitve samostanov, so ugotovili že davno. Pri tem se je oblikoval naslednji rek: »*Bernardus valles, Benedictus montes amabat, oppida Franciscus, magnas Ignatius urbes.*«⁴⁹ Že iz tega stavka lahko vidimo, da bi bili z vojaško-strateškega vidika najranljivejši cistercijanski samostani, ki jih niso varovale ne gore ne mestna obzidja. V tem reku ni kartuzijanov, ki so predmet našega preučevanja, zato spregovorimo najprej nekaj besed o njihovih samostanih. Kot že omenjeno, so bile kartuzije po zgledu prve kartuzije zgrajene na odmaknjenih, bivanju neprijaznih krajih. Pogosto so bili to hriboviti predeli ali pa zaprte gozdnate doline, takšen je bil tudi primer naših kartuzij. Med bolj dostopnimi je sicer pleterska kartuzija, ki je v relativni bližini naselij, vseeno pa je bila postavljena na koncu doline in deloma obdana z gozdovi.⁵⁰ Prav ta odmaknjenost kartuzijanskih samostanov je dvorezen meč – na eni strani so

⁴² Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 184.

⁴³ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 320.

⁴⁴ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 278.

⁴⁵ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 245.

⁴⁶ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 193.

⁴⁷ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 438-440.

⁴⁸ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 245.

⁴⁹ Zadnikar, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov*, str. 60. Bernard je ljubil doline, Benedikt gore, Frančišek mesta, Ignacij pa velika mesta. Benedikt tukaj predstavlja red benediktincev, Bernard cistercijane, Frančišek manjše brate oziroma frančiškane, Ignacij pa jezuite.

⁵⁰ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 101.

sicer samostani skriti, višje ležeče »zgornje hiše« so bile na pobočju, kar je dajalo prednost branitelju, vendar pa je bil celoten kompleks ukleščen na dnu dolin, kar je pomenilo, da se je sovražnik lahko približal iz višje ležečega položaja, od koder je imel boljši položaj za napad.⁵¹

Prvi samostani so bili razdeljeni na že omenjeni zgornjo in spodnjo hišo. To ni izhajalo, kakor bi morda mislili, iz hierarhije v njih bivajočih menihov, pač pa iz preproste razdelitve prve kartuzije: zgornja hiša s patri je bila postavljena višje v pobočju, »na strmem in zelo strašnem gorskem pomolu«, kar je omogočalo še večjo samoto patrom, medtem ko je bila spodnja hiša postavljena nižje, »pod tisto goro«, ter je bila z zgornjo hišo povezana s potjo ali cesto.⁵² Spodnje hiše so v naših kartuzijah opustili v prvi polovici 15. stoletja,⁵³ malo pred začetkom turških vpadov, medtem pa kartuzija Pleterje, zgrajena v začetku 15. stoletja, ločene spodnje hiše verjetno sploh nikoli ni imela.⁵⁴ Vsi redovniki so tako v času turških vpadov živeli znotraj zgornjih hiš, ki so bile kasneje utrjene.

Na drugi strani imamo cistercijanske samostane. Ponovimo: »Bernardus valles, Benedictus montes amabat« nam pove, da so se cistercijani raje držali dolin. Za zagotavljanje samostanske samote so se v teoriji sicer izogibali močnejše poseljenim krajem,⁵⁵ vendar pa se v praksi pokaže, da so bile cistercijanske postojanke veliko bolj dostopne, kot so bile kartuzijanske. Pri tem najbolj bode v oči primer Kostanjevice na Krki, ki je le slab kilometer oddaljena od mesta. To cisterco je, tako kot kartuzijo Bistra, ustanovil Ulrik III. Spanheim. Samostan Kostanjevica na Krki naj bi ustanovil zaradi zaobljube, da postavi samostan v čast Matere božje, če bo premagal bamberskega škofa.⁵⁶ Da je ta cisterca tako blizu mesta, lahko morda pripišemo željam njenega ustanovitelja, saj so take duhovne ustanove ustanoviteljem dvigale ugled, prav tako pa so jim pomagale krepiti politično in gospodarsko moč na ozemlju, kjer so si izgrajevali politično oblast.⁵⁷ Stična je nekoliko bolj oddaljena od najbližjega, že takrat obstoječega Šentvida (danes Šentvid pri Stični), in je, nekoliko primerljivo s Pleterjami, postavljena na koncu doline, medtem ko se na drugo stran odpira ravnina. V primerjavi s kartuzijami sta bila ob cistercijanska samostana bolj dostopna in v bližini večjih naselbin.

Tako kot kartuzijanski so bili tudi cistercijanski samostani za zagotavljanje ločenosti redovnega življenja od zunanjega sveta ograjeni s palisado, ki pa seveda ni bila namenjena zaustavljanju večjih oddelkov. Da so se nevarnosti turških oddelkov sicer še pred prvimi resnimi napadi zavedali višji cerkveni dostojanstveniki, dokazuje zahteva opata iz Reina ob vizitaciji v Stični leta 1429. V njej naroča, naj zaradi turške nevarnosti zaščitijo samostan z zidom in utrdбами.⁵⁸ Žal svarila

⁵¹ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 90.

⁵² Zadnikar, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov*, 38.

⁵³ Za Žiče: Zadnikar, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov*, 232. Za Jurklošter lahko sklepamo, da ni imel več spodnje hiše do 1430 (prav tam, 270.)

⁵⁴ Zadnikar, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov*, 329.

⁵⁵ Zadnikar, *Samostan Stična*, 15.

⁵⁶ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 119.

⁵⁷ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 116.

⁵⁸ Zadnikar, *Samostan Stična*, 254.

menihi očitno niso vzeli resno, tako da je bila Stična ob začetku večjih vpadov lahek plen. Po velikih napadih v sedemdesetih letih 15. stoletja pa so se samostani začeli spreminjati v prave utrdbe. Pri Stični se je za utrjevanje zavzel tudi cesar Maksimilijan I., ki je Turjačanom, sprtim s samostanom, ukazal, naj samostana ne ovirajo pri delih.⁵⁹

Samostani so tako dobili jarke, zidana obzidja z obrambnimi stolpi, Stična pa celo pravo trdnjavo. Verjetno je, da je dodaten val utrjevanja v samostanih prišel po letu 1511, ko je Kranjsko stresel močan potres. Večino utrdb je Stična tako dobila pod opatom Urbanom Gallom (1516–1523).⁶⁰ O takrat zgrajeni trdnjavi se je ohranilo tudi ustno izročilo, po katerem naj bi iz samostana do nje vodil skrivni hodnik, ki naj bi bil pokrit s starimi nagrobniki.⁶¹ Hodnik še ni bil odkrit, vendar pa prav tako še niso bili odkriti nagrobniki opatov izpred tega časa, iz katerih naj bi bil hodnik zgrajen. Povsem možno je, da so bili nagrobniki uporabljeni kot material za katerokoli drugo obrambno poslopje, ki se je v tem času zgradilo, vendar pa zgodbe o skrivnem hodniku ne moremo popolnoma ovreči.

Nad utrjenostjo samostanov so bili impresionirani tudi sočasniki, o čemer lahko beremo v opisih Paola Santonina, tajnika škofa Petra, ki se je leta 1478 mudil v samostanu Žiče kot oglejski vizitator. Škofa in njegovega tajnika so menihi sprejeli v samostan, o katerem poroča naslednje: *»/.../ Ta samostan leži v sredini, obdan z vencem gričev, in skoraj popolnoma na ravnem, tako da ga ni moč videti od nobene strani in nobene poti, ampak šele tedaj, ko prideš tik do obzidja. Ves je lepo zgrajen ter obdan z visokim obzidjem in jarkom, kakor kak grad, kar so naredili premišljeno, ker bi ga sicer zaradi tolikih turških napadov ne mogli ubraniti pred njihovim plenjenjem in požiganjem.«*⁶² Še nadalje je dal samostan med leti 1531 in 1540 utrditi prior Matej Guntnar, ki je dal postaviti mogočni zgornji obrambni stolp pri zgornji hiši.⁶³

Da so bili samostani resne utrdbe tudi za domače sile, lahko beremo ob konfliktu pri Kostanjevici na Krki leta 1515. Takrat je že omenjeni Matej Lang hotel zaradi lastnih interesov odstaviti takrat po njegovem mnenju nepravilno izvoljenega opata Kostanjevice na Krki. Da bi dosegel svoje, se je zatekel k uporabi sile. Dne 28. 3. 1515 je Matej Lang iz Vetrinja poslal oboroženo skupino, tej pa se je s spremstvom pridružil tudi deželni glavar Kranjske Ivan Turjaški. Skupina je imela skupaj okoli 70 konjenikov. Vnaprej so poslali dva viteza, ki naj bi dejala, da želita po priporočilu cesarja prenočiti v samostanu, čemur pa opat ni nasedel. (...) Skupina se je pomaknila, kot da bi hotela zavzeti samostan, kar pa po kasnejših izjavah Turjaškega niti ni bil namen. Vprašanje je, ali bi jim zaradi njegove utrjenosti to sploh uspelo. Krištof iz Loža, turjaški notar, je trdil, da naj bi bilo v samostanu za obrambo pripravljenih 200 hrvaških kmetov, ki jih vseh ni bilo mogoče videti. Turjaški je tudi opozarjal, da tudi 3000 možem, ki bi bili brez

⁵⁹ Zadnikar, *Samostan Stična*, 254.

⁶⁰ Mlinarič, *Stiška opatija*, 307.

⁶¹ Zadnikar, *Samostan Stična*, 255.

⁶² Mlinarič, *Žiče in Jurkloster*, 212.

⁶³ Zadnikar, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov*, 155.

strelnega orožja, zaradi močnih samostanskih utrd, ki jih je postavil kostanjeviški opat Arnold, samostana ne bi uspelo zavzeti.⁶⁴ Ivan Turjaški in preostala skupina je samostan po kratkih pogajanjih zapustila. Pri tej anekdoti moramo biti previdni, saj je iz poročila razvidna naklonjenost Ivana Turjaškega do opata Arnolda, ki ga omenja kot dobrega gospodarja in opozarja, da bi kakšen drug, nasilno postavljeni opat, lahko uničil, kar je opat Arnold naredil dobrega. Zato je čisto mogoče, da je Ivan Turjaški pretiraval, vendar pa nam ta zgodba da lep vpogled, kako močno so bile utrjene samostanske zgradbe.

Oborožitev samostanov

O oborožitvi v času pred turškimi vpadi ni dosti znanega, nekaj orožja pa je v samostanih gotovo že bilo. Pri tem je zanimiv podatek, da naj bi sam kostanjeviški opat šel na vojni pohod proti Osmanom leta 1445, poleg tega pa naj bi za potrebe vojske dal tri konjenike.⁶⁵ Lahko bi sklepali, da je opat na pohod vzel lastno vojaško opremo, težje pa rečemo, ali so bili trije konjeniki takrat oboroženi iz samostanske orožarne ali jim je bilo orožje priskrbljeno drugje.

Oboroženost se je gotovo povečala z začetkom vpadov na Kranjsko in Štajersko, ko je obramba dežele bolj ali manj zatajila. Samostani so breme obrambe morali vzeti na lastna pleča. Za pregled oborožitve v tem času je za nas ključen dokument, ki ga je v prvih letih 16. stoletja v namen obrambe in priprave na vojno z Benečani dal sestaviti kralj Maksimiljan I. Tako imenovani Münchenski rokopis obsega stanje oborožitve po različnih obrambnih točkah med leti 1500 in 1507, med katerimi se znajdejo tudi samostani. V spodnji tabeli so zabeleženi podatki iz Münchenskega rokopisa o oborožitvi samostanov, pri Stični je pri topništvu dodan tudi dodaten podatek o topovih, ki jih je dobila po nastanku rokopisa. Za občutek, kako oboroženi so bili samostani, je dodan tudi podatek o oborožitvi Novega mesta, mesta Kostanjevice ter Turjaka. Pri mestu Kostanjevica na Krki sem vključil tudi podatke o gradu Kostanjevica, za katerega je verjetno, da je takrat stal znotraj mestnega obzidja.⁶⁶ Žal v rokopisu ni Žič, za katere je zapis verjetno izgubljen, navedeni pa so nekateri drugi samostani, ki niso bili podrobneje obravnavani v moji nalogi, so bili pa prav tako prizadeti med vpadi ter posledično ustrezno oboroženi.

⁶⁴ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 270.

⁶⁵ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 228.

⁶⁶ Golec, *Glavni poudarki k topografiji*, 149–158.

	Kavljaste puške	Arkebuz na funto	Količina smodnika v centih ⁶⁷	Krogle	Samostreli	Tarče (ščit) ⁶⁸	Puščice	Bojne osti	Svinec v centih	Topnišтво
Sušna	94 (30 novih, 64 starih)	5	1,5 [84 kg]	cca. 6000	10	10	1000	/	8 [448 kg]	1516–1522 topovi ⁶⁹ + 6 po turškem napadu ⁷⁰
Pietenje	35	14	2 [120 kg]	5000	32	/	5000	/	3 [168 kg]	1 havbica, 1 polovična tarasnica
Samostan Kostanjevica	16 od tega 8 polovičnih	5	50 funtov [28 kg] 7 nabijal za smodnik	100	/	/	300	/	/	/
Mesto Kostanjevica in Grad Kostanjevica	14 kavljastih (grad) 9 polovičnih (mesto)	5 (grad)	1 [56 kg] (grad)	1100 (mesto 100, grad 1000)	/	/	1000 (grad)	/	/	5 havbic ⁷¹ (2 bakreni, 3 železne), 3 tarasnice, 3 bakreni topiči na karteče, 80 krogei (30 za havbice, 50 za tarasnice)
Velesovo	24	12	0,5 [28 kg]	800	10	/	800	10	/	/
Nemški viteški red v Metliki	13 od tega 6 polovičnih	4	75 funtov [42 kg]	147 (98 za kavljaste, 49 arkebuz)	6	3	/	3 + 3 lovske suice, 1 partizana	/	/
Novo mesto	52	/	0,5 [28 kg]	200	/	/	3000	/	/	1 havbica
Turjak (samo delno)	120 od tega 14 polovičnih	/	1 sodček	2000	/	/	20.000	/	/	2 bakreni kači, 6 možnarjev, 10 tarasnic, 15 havbic

Tabela 1.: Oborožitev samostanov in drugih obrambnih točk po Münchenskem rokopisu.

⁶⁷ 1 cen= 100 Funtov. Glej: Vilfan, *Prispevki za zgodovino mer*, 68.⁶⁸ Gre za vristo štita poznana tudi kot Pavesa. Glej: Hall, *Weapons and Warfare*, 34.⁶⁹ Milinarič, *Sliška opatijska*, 324.⁷⁰ Milinarič, *Sliška opatijska*, 341.⁷¹ Vse topništvo razen 2 železnih havbic na gradu se je nahajalo v mestu Kostanjevica.

Kot že rečeno zgoraj, Münchenski rokopis ni upošteval celotne oborožitve samostanov, saj bi bilo neverjetno, da bi bile orožarne polne samo strelnega orožja. Upoštevati moramo dejstvo, da je rokopis sestavljal innsbruški topniški mojster Bartolomei Freisleben⁷² ob prihajajoči habsburško-beneški vojni. Kot hladno orožje Münchenski rokopis upošteva samo orožje na drogu (sulice, helebarde, bojne osti, partizane), v njem pa sploh ne najdemo sekir, mečev, buzdovanov ali podobnega orožja. Zato težko ocenimo, kakšno posadko so samostani lahko oborožili samo na osnovi rokopisa, nam pa vseeno da podlago za primerjavo oborožitve. Zelo verjetno je tudi, da je svoje hladno orožje v primeru nevarnosti prineslo tudi kmečko prebivalstvo, ki je pribežalo za samostanske zidove, sploh v okolici samostanov Pleterje in Kostanjevica, kjer so v bližini živeli oboroženi Uskoki.

Zares impresivna je oborožitev Stične. Po oborožitvi je Stična samo malo zaostajala za Turjakom, najbolj oboroženo točko na slovenskem ozemlju. Opozoriti moramo, da oborožitev Turjaka ni v celoti popisana, saj ni popisano orožje v turjaški kleti.⁷³ Pri tem je zanimiva opazka, da sta bila Stična in Turjak nekaj časa v sporu. Spomnimo, Maksimiljan I. je posebej posredoval pri Turjačanih, naj ne motijo Stične pri gradnji obzidja, je pa oboroževalna tekma med tema dvema stranema v času turških vpadov malo verjetna. Posebej impresivno je število kavljastih pušk, po katerih je Stična prehitela celo grad Trst ter je tretja po vrsti na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, za katero imamo podatke. Podatki o oborožitvi Stične postanejo res impresivni, če za primerjavo pogledamo oborožitev Novega mesta, ki je imelo v tistem času med 1000 in 2000 prebivalcev.⁷⁴ Samo s strelnim orožjem je Stična lahko oborožila 109 oseb, Novo mesto pa samo 52. Opozoriti je treba, da v preglednico pri Novem mestu nisem vključil 32 kosov orožja, imenovane Vorderteile, ker ne vemo, na kakšno orožje se nanašajo. Poleg tega pa gotovo manjka podatek o lokih ali samostrelih, saj ne bi imelo smisla, da bi imelo Novo mesto kar 3-krat več pušic kot stiški samostan, pa nobenega samostrela ali loka. Po pričanju opata Urbana Galla je ta pred letom 1522 med utrjevanjem samostana nabavil tudi topove. Žal ne poznamo tipa in števila, tako da ne moremo vedeti, kaj je leta 1528 pričakalo turške napadalce. Kljub prav neverjetni oborožitvi se samostan takrat ni mogel ubraniti pred napadom, morda pa je tudi učinek topov ob napadu spodbudil, da je samostan dal kasneje vlti še šest topov.⁷⁵ Res močna oborožitev Stične skorajda zasenči dejstvo, da tudi veliko manjši in revnejši pleterski samostan ni bil slabo oborožen. Če pogledamo količino strelnega orožja, je bil popolnoma primerljiv z Novim mestom, zanimiv je tudi podatek, da je samostan premogel dva manjša topova, kar ni zanemarljivo. Morda je tudi topništvo pripomoglo k temu, da se je leta 1476 temu samostanu uspelo obraniti, ob predpostavki, da je dobil to orožje že hitro po letu 1471, ko je bil požgan. Še najslabše med obravnavanimi je bila oborožena Kostanjevica. Deloma je morda krivo tudi to, da je samostan v bližini mesta Kostanjevica na Krki, ki je bilo dobro založeno, predvsem s topovi.

⁷² Lazar, *Oborožitev slovenskih dežel*, 111.

⁷³ Lazar, *Oborožitev slovenskih dežel*, 141.

⁷⁴ Golec, *Regionalne razlike*, 23.

⁷⁵ Mlinarič, *Stiška opatija*, 341.

Da so tudi menihi zaupali bolj mestni obrambi kot svoji, lahko vidimo po pritožbi kostanjeviškega opata cesarju iz leta 1478, v kateri se opat pritožuje, da meščani opatiji nočejo vrniti premoženja, ki so ga menihi v mestu shranili za časa turških vpadov.⁷⁶ Vendar pa je varnost mesta imela le manjši vpliv. Ključni dejavnik je bilo prav gotovo samostansko gospodarstvo, kot je pojasnjeno v nadaljevanju. Naj pa nas majhna oborožitev ne zavede; tudi kostanjeviški samostan je bil utrdba. Spomnimo se na priliko iz leta 1515, ko je Ivan Turjaški opozarjal, da tudi 3000 možem, ki bi bili brez strelnega orožja, samostana ne bi uspelo zavzeti.

Na tem mestu je smiselno narediti primerjavo gospodarskega stanja samostanov in njihove oborožitve. To nam je nekoliko oteženo, saj je tu težava z gospodarskimi viri za časa turških vpadov. Urbarji so mnogokrat nepopolni, poleg tega pa svoje prihodke merijo različno. Nekateri izražajo prihodke svojih dajatev v merah, katerih pretvorba v druge enote je neznana, drugi v denarju ipd. Zato sem se odločil vzeti za kazalec samostanskega gospodarstva količino zaplenjenih cerkvenih dragocenosti leta 1526, ki je edini vir, kjer lahko brez večjih težav primerjamo samostane v istem času. Žal mi ni uspelo dobiti podatkov o zaplenjenih dragocenostih za Žičko kartuzijo, kar nam otežuje oceno o njeni oboroženosti, zato se moramo opreti na druge vire. Med temi sem našel primerljive podatke o lastništvu kmetij v urbarjih, vendar pa je razpon let, v katerih so bili urbarji narejeni, kar precejšen in zato manj primerljiv.

	Stična	Pleterje	Kostanjevica na Krki	Žiče
Skupna teža odvzetega zlata in srebra ⁷⁷	140 mark ⁷⁸ [78,4 kg nepopolni seznam]	52 mark in 6 lotov ⁷⁹ [29,3 kg]	20 mark in 12 lotov [11,6 kg] ⁸⁰	brez podatkov
Št. kmetij – različna leta	675,5	394	302	445

Tabela 2: Teža odvzetih dragocenosti in število kmetij v lasti samostanov.

Stična daleč presega ostale, pri čemer moramo še poudariti, da je seznam nepopoln in da je bilo v drugem popisu dragocenosti še več. Drugi popis je namreč poleg zlata in srebra vseboval še večje število dragih kamnov, žal pa nimamo okvirne vrednosti ali mase odvzetega. Mlinarič je v svojem delu Stiška opatija navedel, da je bila skupna vrednost odvzetih predmetov 1709 mark (cca 957 kg),⁸¹ kar pa gotovo ne drži, saj je bila to skupna vsota za celotno Kranjsko.⁸²

⁷⁶ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 233.

⁷⁷ Pri pretvorbi sem uporabljal podatke iz Mlinaričeve *Kartuzija Pleterje*, str. 184. Marka oz. funt tehta 560,06 grama, 1 marka pa je enaka 16 lotom.

⁷⁸ Koblar, *Kranjske cerkvene znamenitosti* (št. 5), 196–197. Skupna teža je nepopolna, saj je v drugem popisu istega leta dragocenosti bilo še več.

⁷⁹ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 184. Povzeto iz: Koblar, *Kranjske cerkvene znamenitosti* (št. 6), 243–244.

⁸⁰ Koblar, *Kranjske cerkvene znamenitosti* (št. 6), 243.

⁸¹ Mlinarič, *Stiška opatija*, 331.

⁸² Koblar, *Kranjske cerkvene znamenitosti* (št. 1), 25.

Ko primerjamo podatke o odvzetih dragocenostih, ti lepo sovpadajo z razvrstitvijo samostanov po moči oborožitve. Tako lahko ugotovimo, da je med samostanskim gospodarstvom in oborožitvijo gotovo korelacija. To nam lahko pomaga pri oceni, kako močno je bila oborožena Žička kartuzija. Žal se za kazalnik samostanskega gospodarstva lahko opremo samo na podatke o lastništvu kmetij. Žička kartuzija je leta 1527 imela 445 podložniških družin.⁸³ To lahko primerjamo s pletersko kartuzijo, ki je v popisu leta 1507 imela 394 kmetij (in 70 opustelih),⁸⁴ medtem ko je imela Stična v nepopolnem popisu iz leta 1505 675,5 kmetije.⁸⁵ Za Kostanjevico imamo ohranjene podatke šele iz leta 1547, ko je imela v lasti 302 kmetiji.⁸⁶ Ti podatki so sicer težko primerljivi, saj so poleg kmetij imeli samostani tudi druge vire prihodkov, kot je bila recimo gorskopravna zemlja in prihodki od desetin, vendar pa spet opazimo korelacijo med številom kmetij in močjo oborožitve. Tako lahko, sicer z velikim zadržkom, ocenimo, da je imela Žička kartuzija nekoliko večje dohodke kot Pleterje in bi lahko imela temu primerno oborožitev.

Pri obravnavi korelacije med samostanskim gospodarstvom in oborožitvijo je vredno opozoriti še na nekaj. Če naredimo še malo globljo analizo, ugotovimo, da Stična kljub daleč največjim absolutnim številkam ni največ vlagala v oborožitev. Za kazalnik tega sem izbral količnik med številom pušk (kavljastih in arkebuz na lunto) ter težo odvzetih dragocenosti. S to primerjavo dobimo naslednje podatke: Stična je imela 1,3 puške na kilogram odvzetih dragocenosti, Pleterje 1,7, Kostanjevica pa je porabila celo nekoliko več in je imela cca 1,8 puške na kilogram odvzete dragocenosti. Ta podatek nakazuje, da sta samostana pod Gorjanci porabila nekoliko večji odstotek za lastno obrambo kot Stična. To ni posebej presenetljivo, saj sta bila bolj izpostavljena turškim vpadom.⁸⁷

Obrambna organizacija

Do zdaj smo pokazali, da so samostani premogli nezanemarljive utrdbe in še manj zanemarljive količine orožja. Nerazrešeni pa sta še dve vprašanji: kdo je bil človek s puško ali mečem v roki in kdo mu je poveljeval. Vprašanje je, kako, če sploh, je bila organizirana obramba samostanskih poslopij med letom 1469 in do okvirno leta 1550, ko sta potekala utrjevanje samostanov in gradnja obzidij. Za drugo polovico 16. stoletja vemo, da so novo postavljene utrdbe stražili plačani služabniki,⁸⁸ kljub temu pa v Žičah leta 1527 niso med zaposlenimi zabeležili nobenih podložnikov za stražo na samostanskih utrdbah, prav tako jih ne najdemo med obremenitvami za samostan Stična leta 1518. Lahko bi bili navedeni pod »različne potrebe«, vendar ni verjetno, da vojaki in drugi zadolženi za obrambo

⁸³ Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 249–250.

⁸⁴ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 259.

⁸⁵ Mlinarič, *Stiška opatija*, 297.

⁸⁶ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 287.

⁸⁷ Tu je spet potrebna previdnost, saj smo za primerjavo vzeli samo en tip orožja, poleg tega pa nam ni znano, koliko je imela Stična kasneje topov, ki so bili večji strošek kot posamezne puške.

⁸⁸ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 184.

ne bi imeli svojega razdelka pri popisu, kot ga imajo npr. samostanski ribiči, terilci lanu, ključarji, livar cina ter celo glumači, pevci in reveži.⁸⁹

Najverjetnejša je hipoteza, da za obrambo samostanskih obzidij na začetku ni bilo stalne straže, pač pa so obrambo organizirali s podložniki, ki so se ob novicah o prihajajočih Turkih umaknili za samostansko obzidje. Morda se na to navezuje tudi pismo bistriškega priorja iz leta 1559, v katerem pravi, da so ga prosili za pomoč v možeh, saj ima mnogo z vojskovanjem izkušenih mož.⁹⁰ Očitno pa se je kasneje vzpostavila stalna straža, saj lahko v drugi polovici 16. stoletja v dopisu kostanjeviškega opata in pleterskega priorja deželnemu knezu beremo, da sta oba vodji samostanov morala za branjenje samostana in stražo na samostanskem obzidju oskrbovati večje število služabnikov ter imela hkrati velike izdatke z oskrbo vojske, napotene v Vojno krajino.⁹¹ Prav tako lahko vidimo, da so se pojavile osebe, posebej namenjene skrbi za oborožitev. Tako v popisu zaposlenih v Stični leta 1597 najdemo tudi Wolfa Rötterja, ki je opravljal službo orožarja, poleg njega pa še enega čuvarja.⁹² Še nekaj let prej, leta 1576, je v inventarju premoženj omenjena puškarjeva miza.⁹³ Nenavadno je, da orožarja ne najdemo recimo leta 1518, čeprav je bila v Stični precejšnja zaloga orožja. Poleg tega še vedno ne najdemo razdelka »izdatki za varovanje/stražo/obrambo«, karkoli, kar bi lahko označili kot plačilo za upravljanje obrambnih utrd.

Po vzpostavitvi stalne obrambe se pojavi vprašanje, kdo jo je vodil. Prva možnost, ki se zdi najverjetnejša, je, da so samostansko obrambo vodili samostanski predstojniki, torej opati oziroma priorji. Vprašanje pri tem seveda je, ali so imeli vodje samostanov dovolj znanja za kaj takega. Nekateri opati cistercijskih samostanov so prihajali iz plemiških družin. To je pomenilo, da so v mladosti verjetno prejeli določeno mero izobrazbe glede uporabe orožja. Na tem mestu lahko še enkrat omenimo kostanjeviškega opata, ki naj bi se podal na križarski pohod. Med opate iz plemiških družin lahko štejemo v času utrjevanja samostana stiška opata Urbana Galla in Wolfganga Neffa (ki je bil prej opat v Kostanjevici). Zagotovo bi bil za vodjo obrambe samostana primeren tudi Ludovik Ramschlüssel, opat med leti 1680 in 1687. Preden je vstopil v cerkveno službo, se je Ludovik kot častnik pod Ferdinandom III. bojeval v tridesetletni vojni proti Švedom. Zanimivo je tudi, kako je deželni vicedom, ki je vodil volitve novega opata, utemeljil njegovo primernost. Argument je bil, da je bil Ludovik potomec starega kranjskega plemstva in primerne telesne postave. Očitno je moral biti opat v času, ko je bil v deželi še resen strah pred turško nevarnostjo (spomnimo, leta 1683 je bil oblegan Dunaj), fizično sposoben tudi za vodenje obrambnih nalog.

Vojaški vzgoji v mladosti pa ne smemo pripisovati prevelikega pomena, saj večina predstojnikov česa takega ni bila deležna. V 16. stoletju pa se je pojavil nov

⁸⁹ Mlinarič, *Stiška opatija*, 310–312.

⁹⁰ Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 187. Prošnja je prišla od sodnika v Postojni, oskrbnika v Planini in župana iz Loža.

⁹¹ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 184.

⁹² Mlinarič, *Stiška opatija*, 445.

⁹³ Mlinarič, *Stiška opatija*, 388.

dejavnik, ki bi lahko pripomogel k povečanju vojaškega znanja znotraj samostanskih zidov. Od 16. stoletja naprej je deželni knez občasno od samostanov zahteval, da so pod svojo streho sprejeli odslužene deželnoknežje uradnike in vojake. Tako je morala Kostanjevica sprejeti poškodovanega Gašperja Langmoserja, ki je bil puškar v Karlovcu, Bistra pa nekdanjega gardista Benedikta Arloviča.⁹⁴ Sicer so se samostani tega branili, saj jim je prineslo dodatne stroške, vendar je z vidika obrambe vseeno zanimivo. Poleg odsluženih vojakov so v samostanih bivali tudi vojaki, ki so bili na poti v Vojno krajino. Še ena stvar, ki je bila v očeh samostanov videna kot finančno breme, morda pa hkrati možnost za zaposlitev ljudi, ki bi delali na samostanskih utrdbah ali vodili obrambo.

Ne glede na vir znanja je očitno, da so v kasnejših obdobjih menihi vodili neko vojaško silo. Najbolje to opisujejo dogodki v stiškem samostanu v 17. stoletju. Leta 1628 je izbruhnil upor kmetov, ki je trajal kar dve desetletji. Ta je bil posledica tega, da je opat Maje Majerle leta 1628 proti soseskam, ki naj bi v samostanskih gozdovih kradle les, nastopil s silo.⁹⁵ Zanimivo je morda tudi to, da so stiškega opata Ruperta, ki je bil eden od opatov za časa upora, uporniki obtoževali, da naj bi enega od vodij upora, Petra Zavirška, dal zapreti ter ga mučil, tako da je bil ta nesposoben za delo. Očitno je bila podložniška vojska dovoljšna za manjše konfrontacije, je pa kasneje kmečki upor prerasel v nekaj, česar samostan ni več nadzoroval. V samostan je po navedbah stiškega kronista Puclja prišel vojaški oddelek 100 kranjskih konjenikov in 350 Vlahov, ki so Kranjski prišli na pomoč v zatrtju upora. Samostan naj bi po Pucljevih besedah do leta 1635 utrpel 40.000 goldinarjev škode zaradi vojaške posadke.⁹⁶

Na to, da so menihi upravljali z vojaško silo, nam kaže v podrobnosti ohranjena, a neverjetna zgodba iz leta 1651, ki jo Mlinarič povzema iz pritožbe župana s sosesko pri Besnici. Zgodba, ki jo v pritožbi navaja župan, gre takole. Pater Maksimiljan Mottoch, kasnejši opat, v času incidenta pa še samostanski komornik,⁹⁷ se je odpravil na ribolov v potok Besnica v gozdu pri Veliki in Mali Štangi (potok Besnica leži vzhodno od Ljubljane, v začetku posavskega hribovja v okolici Lipoglav). Na ribolov je prišel z oboroženim spremstvom. S sabo je imel šest konjenikov, oboroženih s puškami, in še štiri oborožene ljudi, pripeljal pa naj bi tudi 300 podložnikov, od katerih je bila večina oboroženih. Pri tem ribolovu naj bi stiški podložniki naredili vicedomskim veliko škodo, ker so jim pomendrali žito in travo. Videti je, da to ni bilo prvič, da so stiški menihi lovili v omenjenem potoku, saj je vicedomski uradnik že prej naročil, naj domačini ne dovolijo loviti drugim v tem potoku. Vicedomski podložniki so navedli, da jih v okolici potoka ne živi niti 30, zaradi česar tega ne morejo uveljavljati. Ob tokratnem ribolovu pa je prišlo do fizičnega obračuna. Ta naj bi se začel s tem, da je samostanski kuhar

⁹⁴ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 320.

⁹⁵ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 373.

⁹⁶ O kmečkem uporu: Mlinarič, *Stiška opatija*, 530–541.

⁹⁷ Samostanski komornik je zadolžen za hišno gospodarstvo samostana samega (hrana, vzdrževanje samostanskih poslopij). Za samostanske službe pri cistercijanih glej: Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 8–11.

hotel nekoga ustreliti, vendar se mu je orožje zataknilo. Takrat naj bi se sedem ali osem podložnikov postavilo vicedomskim v bran, dve strani pa sta se nato začeli obmetavati s kamenjem, pri čemer je neki podložnik zadel patra Maksimiljana. Skratka, če poskušamo povzeti zgodbo, ki jo navajajo podložniki v pritožbi: Stiški komornik se je odpravil s pravo majhno vojsko (300 oboroženih podložnikov!) na ribolov. Ker so delali domačinom, ki jih je bilo manj kot 30, škodo, je prišlo do prepira. Takrat je samostanski kuhar hotel nekoga ustreliti, orožje pa se mu je zataknilo. Namesto bega se je sedem oz. osem vicedomskih podložnikov postavilo nasproti 300 oboroženim ljudem, nato pa so vsi vrgli orožje v stran ter se začeli obmetavati s kamenjem. Če bi bila zgodba popolnoma resnična, se nam postavi vprašanje: Kaj nekaj so vendar vicedomski podložniki jedli in pili, da jih je osem uspelo s kamenjem pregnati skupino tristotih, očitno tudi z ognjenim orožjem oboroženih ljudi? Gotovo lahko rečemo, da so v pritožbi morali v številu pretiravati, tudi sam potek dogodka je nenavaden. Celotne zgodbe pa ne moremo odpisati kot popolnoma izmišljene. Kot posledica tega dogodka je namreč neki stiški pater, kot poroča Mlinarič, nad prebivalci izrekel interdikt, zaradi česar jim vikar v bližnjem naselju ni hotel krščevati otrok in pokopavati ljudi, to pa je vodilo do dodatnih pritožb. S sporom se je ukvarjala celo vlada v Gradcu.⁹⁸ Čeprav lahko resno dvomimo o vsebini pritožbe, pa zgodba kaže, da so menihi (v tem primeru s samostanskimi službami) upravljali z oboroženo silo.

Če so bile samostanske sile nesposobne opraviti z nekim manjšim sporom, ni verjetno, da bi bile sposobne pod meniškim vodstvom odbiti večjo nevarnost, kot je npr. turški napad. Zato se moramo vprašati, ali je morda možno, da so samostani za obrambo pred turškimi vpadi najeli pomoč izven samostanskih zidov. Na to možnost bi lahko nakazovala dva zapisa o prodaji kmetij samostana Kostanjevica na Krki:

- 22. 5. 1598 je avstrijski nadvojvoda po prošnji kostanjeviškega opata Janeza dovolil odprodajo treh neobdelanih kmetij Tomažu Laubingerju za njegovo zvesto vojaško in ostalo službo samostanu,⁹⁹

- 24. 4. 1629 je kostanjeviški opat izročil konjeniškem stotniku Nikolaju Paderčiču za njegovo dolgoletno in zvesto službo samostanu kmetijo v Šentjerneju.¹⁰⁰

Zagotovo je imel torej samostan zaposlene ljudi za obrambo, kar smo sicer že ugotovili za služabnike, vendar pa je predvsem odprodajo kmetije leta 1629 težko umestiti v to kategorijo. Če Tomaža Laubingerja morda še lahko uvrstimo v kategorijo služabnikov, pa bi bilo to za konjeniškega častnika skorajda neverjetno. Poraja se hipoteza, da je kostanjeviški samostan za svojo obrambo zadolžil izkušene vojake zunaj samostanskih obzidij. Žal v mojem raziskovanju nisem našel virov, da bi lahko to hipotezo ovrgli ali potrdili. Povsem verjetno bi bilo tudi, da je bil častnik zadolžen za vodenje manjšega oddelka, namenjenega pobiranju dajatev, obrambi kakšnega drugega urada, grangije ipd.

Pomoč »od zunaj« bi se zdela še primernejša za kartuzijanske samostane, kjer je več dvomov o vojaški sposobnosti priorjev. Med kartuzijanskimi predstojniki

⁹⁸ Mlinarič, *Stiška opatija*, 563–564.

⁹⁹ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 355.

¹⁰⁰ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 372.

redkeje srečamo nekdanje plemiče oziroma menihe plemiškega rodu, poleg tega pa so se priorji večinoma tudi hitreje menjavali. Če je bilo v Stični med leti 1450 in 1550, v najbolj burnem stoletju, 11 opatov,¹⁰¹ pa jih je bilo v kartuziji Žiče kar 27.¹⁰² Je pa res, da je bilo v Pleterjah in Kostanjevici v istem časovnem obdobju število predstojnikov enako (14), so pa v Pleterjah menihi porsko službo opravljali večkrat za krajši čas, v Kostanjevici pa nepretrgoma. Vseeno tudi pri kartuzijanih lahko sklepamo, da je organizacijo in vodenje obrambe prevzel prior, na kar namiguje tudi zapis generalnega kapitlja leta 1521, ko so pleterskemu priorju posebej naročili, naj ne zapuša prepogosto samostana ter naj varuje svoje sobrate.¹⁰³ Večinoma so priorji postojank prosili generalni kapitelj, da naj jim dovoli umik pred nevarnostjo. Za namen umika pred turško nevarnostjo je kartuzijanski red zgradil postojanko v Ittingenu v Švici, ki je zaživel leta 1465, za katero vemo, da so jo vsaj kot gostje obiskali nekateri člani iz slovenskih kartuzij.¹⁰⁴ Željo po umiku so večkrat izrazili tudi menihi iz obravnavanih kartuzij, leta 1531 je bilo tako dovoljenje izdano Pleterjam.¹⁰⁵ Taka dovoljenja sta kartuzijam izdajala vizitatorja zgornjenemške province, ki sta imela leta 1521 prav posebno naročilo, kot je vidno iz zapisnika generalnega kapitlja: »*Demum, ex quo domus nonulle istius Prouinciue deuastionem timent a Turcis; Ea de re, Visitatori commisimus Prouincie principali, ut Priores domorum singularum in periculo huiusmodi existentium instruat qualiter se habere, quidue agere, et quo declinare debeant, iuxta instructionem ipsi a nobis factam.*«¹⁰⁶ Ta zapis bi lahko prevedli: »Končno, ker se marsikatera hiše te province bojijo opustošenja od Turkov; glede tega priporočamo vizitatorjem glavne province, da priorje posameznih hiš, ki se nahajajo v taki nevarnosti, poučijo, kako naj se obnašajo, kaj naj ukrepajo, in kam naj se umaknejo, v skladu z navodilom, ki smo ga mi dali.«¹⁰⁷ Vizitatorja sta očitno prejela navodila, ki bi jih ravno mi potrebovali. Žal mi dokumenta, ki bi vseboval ta navodila, ni uspelo pridobiti. Popolnoma verjetno je tudi to, da so bila navodila ustna in so zato izgubljena za vedno. Čeprav je bil kartuzijanski red strožji in bolj asketski, pa ne pomeni, da so bili menihi kaj manj bojeviti. Kartuzijanski red je leta 1464 prepovedal odhod menihov na vojno proti Turkom,¹⁰⁸ kar govori o tem, da za to ni manjkalo želje. O bojevitosti priča tudi korespondenca med žičkim priorjem Janezom Avoplisom in pleterskim priorjem Janezom. V pismu z dne 24. 8. 1583 je pleterski prior žičkemu poslal tudi sabljo s pripisom, da mu bo poiskal drugo, če bi prejemnik omenjeno sabljo zlomil na turškem sultanu.¹⁰⁹ Prior Janez je očitno imel tudi moč poveljevanja, saj ga je redovno vodstvo leta 1583 opomnilo, naj ne prireja pompoznihi slavi in strelja z možnarji.¹¹⁰

¹⁰¹ Mlinarič *Stiška opatija*, 881–882.

¹⁰² Mlinarič, *Žiče in Jurkloster*, 511–512.

¹⁰³ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 186.

¹⁰⁴ Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, 179.

¹⁰⁵ Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, 237.

¹⁰⁶ Clark, *The Chartae of Cartusian*, 45.

¹⁰⁷ Posebna zahvala patru Joachim iz pleterskega samostana.

¹⁰⁸ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 186.

¹⁰⁹ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 210.

¹¹⁰ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 210.

Vloga menihov v obrambi

Predstojniki samostanov so bili velikokrat tako po statusu kot po življenjskem slogu zelo daleč od navadnih menihov. Mnogokrat so se sploh pred krizami, ki so sledile v 15. in 16. stoletju, oblačili in obnašali tako kot plemstvo, zato podatek, da bi opat lahko vodil obrambo, morda ni tako presenetljiv. Ostaja pa vprašanje, ali so tudi menihi sodelovali pri obrambi in kakšna je bila njihova vloga. Skoraj zagotovo lahko potrdimo, da so tudi »navadni cistercijani« – torej ne opati – sodelovali pri obrambi. Leta 1528 naj bi se po besedah stiškega kronista Puclja redovniki v samostanskih utrdbah uprli Turkom, vendar pa je bil samostan kljub temu oropan in požgan.¹¹¹ Če so se menihi uprli Turkom, se poraja vprašanje, od kod so bili seznanjeni z orožjem in ali so imeli v času nevarnosti organizirane vaje z njim.

Že dolgo pred turškimi vpadi so bili navadni menihi seznanjeni s hladnim orožjem. Že v pravilih sv. Benedikta je nož v 55. poglavju posebej izpostavljen, saj jim ga mora kot del osnovne opreme priskrbeti opat. Spomnimo, pravilo je bilo pisano v Italiji sredi 6. stoletja, v času, ki je bil vse prej kot miren. Da je bil očitno nož takrat stalno prisoten, lahko vidimo tudi po 22. pravilu: »Spijo [menihi] naj oblečeni in opasani s pasom ali vrvjo. Med spanjem pa ne smejo imeti svojih nožev, da se morda v spanju ne bi ranili.«¹¹² Vseeno pa nošnje noža v pravilih ne moremo pripisati izključno obrambi. Možno je tudi, da je bil nož samo orodje, ki ga je menih uporabil kvečjemu v bitki s kosom kruha. Vseeno pa se nož kot vsakdanje orožje zdi bolj verjeten, če upoštevamo čas, ki ga obravnavamo. Med meščani in kmeti so bili namreč takrat izjemno razširjeni enorezni meči in dolgi bojni noži, ki jih je za osebno zaščito nosil bolj ali manj vsak odrasli moški nižjega stanu,¹¹³ kar pomeni, da so menihi znali vihteti meč še pred vstopom v samostan.

Nekateri menihi so uporabo orožja urili na lovu, kar je sicer generalni kapitelj že v srednjem veku prepovedal, vendar pa, kot smo že videli zgoraj, ta predpis ni bil upoštevan, zato so leta 1738 prepoved obnovili.¹¹⁴ Ob nevarnostih, ki so po celotni Evropi grozile menihom (poleg Turkov so samostanom v srednji Evropi najprej grozili Husiti, nato protestanti, ne smemo pa pozabiti tudi kmečkih uporov), se je očitno nošnja orožja v samostanih na široko razmahnila. Leta 1565 je zato generalni kapitelj cistercijanskega reda prepovedal hraniti pri sebi kakršnokoli orožje, prepoved pa je ponovno obnovil leta 1578 ter odredil, naj se orožje izroči opatu ali priorju, ki lahko dovolita menihu nositi orožje le za obrambo.¹¹⁵ Ta ukrep je bil potreben, ker je splošna nošnja orožja ogrožala tudi opate v samostanih. Iz leta 1522 imamo tako pričevanje stiškega opata Urbana Galla, da se v samostanu ne počuti več varno, saj sta menih Janez Glavič (ki je opata hotel izriniti z mesta opata) in še neki brat Simon večkrat oborožena, zaradi česar se ne počuti več varno. Janez

¹¹¹ Mlinarič, *Stiška opatija*, 329.

¹¹² Cassius. B. Gregorič. *Pravilo sv. Benedikta*, 35.

¹¹³ Lazar, *Oborožitev slovenskih dežel*, 157.

¹¹⁴ Mlinarič, *Stiška opatija*, 474.

¹¹⁵ Mlinarič, *Stiška opatija*, 253.

Glavič naj bi se po besedah takratnega opata tudi neprimerno vedel v Ljubljani, se celo bojeval in zlomil tri meče.¹¹⁶

Za hladno orožje lahko torej z veliko verjetnostjo rečemo, da so ga menihi znali uporabljati in so to tudi počeli. Ostane pa vprašanje ognjenega orožja. To se je razširilo po Evropi v 15. stoletju. Opazili smo, da so ga v velikih količinah hranili tudi v samostanih. Da so bili z njim seznanjeni tudi menihi in ne samo njihovi hlapci, nam nakazuje naslednja prilika. Leta 1533 so zaradi slabega gospodarjenja opata Benedikta Malavca odredili vizitacijo za samostan Kostanjevica na Krki. Ko sta vizitatorja, stiški in vetrinjski opat, prišla pred Kostanjevico in zahtevala vstop, ne samo, da ju menihi niso spustili skozi samostanska vrata, pač pa so šli na zidove in pred vrata ter tam s puškami v rokah vizitatorja zasramovali.¹¹⁷ Zdi se, da se je uporaba orožja pri menihih povečevala s slabšanjem redovne discipline.

Če so bili menihi seznanjeni z ognjenim orožjem, se verjetnost nekakšnih »vojaških vaj« za menihe poveča, saj je bilo ognjeno orožje vseeno nekaj redkejšega, predvsem na podeželju. O organiziranih vojaških vajah znotraj zidov nimamo virov. Da pa bi menihi sami lahko vadili z orožjem, namigujeta dva posredna vira, ki sta sicer aktualna za čas več kot 200 let po turških vpadih. Dne 29. julija 1736 so v kostanjeviški samostan vdrli Uskoki, ga izropali in opustošili, v napadu pa so ubili tudi dva menihi, vsaj hudo poškodovali tretjega, poleg tega pa so pobili ali hudi ranili še vrsto samostanskih podložnikov. Žal bi bila tragedija lahko preprečena, saj so bili menihi o nevarnosti obveščeni, vendar niso nič ukrenili. Za nas je zanimiva tudi izjava enega od starejših patrov, ki naj bi ob novici o bližnjih Uskokih dejal, »da bo naslednjega, ki bo mu prinesel kako sporočilo, odgnal s palico ter da ima tri klobuke, polne svinčenih krogel, s katerimi se lahko postavi v bran tudi dvajsetim roparjem.«¹¹⁸ Morda stari pater ni najboljši zgodovinski vir, vendar pa postane bolj pristen za nas, če vzamemo v obzir poročilo kranjskega deželnega vicedoma ob gospodarski vizitaciji samostana leta 1745. Takrat je glede lope na samostanskem vrtu zapisal, da je »menihom le v zabavo in za streljanje v tarče.«¹¹⁹ Če so se menihi še leta 1745 zabavali s streljanjem v tarče, ni neverjetno, da bi bila taka organizirana zabava še bolj priljubljena v zgodnjem 16. stoletju.

Nič pa ne kaže, da bi se branili ali urili menihi v kartuzijanskih samostanih. V splošnem so si kartuzijani želeli biti čim bolj izolirani, kar je vidno tudi pri pravilih, kaj storiti v nevarnosti. V pravilih iz zgodnjega 16. stoletja o nevarnosti piše: »V primeru nenadne nevarnosti, bolezni ali ognja znotraj samostanskih zidov naj se prekine molk in se čim prej dogovori, v kolikor je kdo prisoten, v kolikor pa gre za isto nevarnost izven zidov samostana, naj se dogovori s tistim, ki je najbolj vreden zaupanja, sicer naj se ta stvar pusti pri miru.«¹²⁰ Poleg pravil je obstajal še en dober razlog, ki zmanjšuje verjetnost, da bi se kartuzijani branili ali urili v orožju. Spomnimo, kartuzijanske skupnosti so bile namenoma majhne, kar še zmanjšuje

¹¹⁶ Mlinarič, *Stiška opatija*, 322–323.

¹¹⁷ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*, 276.

¹¹⁸ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 438–440.

¹¹⁹ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, 447.

¹²⁰ Hogg, *The evolution of the Carthusian statutes*, 22. poglavje.

njihovo učinkovitost pri obrambi. Tako lahko sklepamo, da so se menihi v primeru nevarnosti najverjetneje poskušali umakniti, medtem ko je prior najverjetneje ostal in vodil obrambo samostana s podložniki.

Sklep

Moje raziskovanje lahko strnemo v naslednje sklepe:

1. Samostani so bili ne glede na notranje in zunanje krize v času največjih turških vpadov dobro utrjeni in oboroženi, sorazmerno z njihovim takratnim gospodarskim stanjem. Po oborožitvi izstopa najbogatejša Stična, vendar tudi stanje v preostalih samostanih v primerjavi z drugimi obrambnimi točkami ni bilo slabo. Očitno pa vseeno niso bili dovolj utrjeni in oboroženi, da bi lahko vzdržali turške napade konec dvajsetih in na začetku tridesetih let 16. stoletja. Kaj so bile šibke točke, je predmet dodatnih raziskav, morda pa lahko to pripišemo položaju samostanov, ki je omogočal napad na samostane obeh redov z dvignjenih položajev.

2. Najverjetneje se zdi, da so samostansko obrambo vodili predstojniki samostanov. Nič ne kaže na trend najemanja vojaško izkušenega osebja, z izjemo nekaterih predaj kmetij v cisterci Kostanjevica na Krki. Te ne kažejo z dovolj veliko verjetnostjo, da bi bil za samostansko obrambo zadolžen nekdo drug, vseeno pa bi bile glede tega potrebne dodatne raziskave.

3. Za cistercijanske menihe lahko zagotovo rečemo, da so uporabljali orožje, medtem ko to za kartuzijanske menihe ni verjetno, z izjemo njihovih predstojnikov. Zdi se, da se je uporaba orožja pri cistercijanih povečevala s slabšanjem redovne discipline.

4. Če predpostavimo, da velja teza pri prejšnji točki, da se je uporaba orožja pri menihih povečevala s slabšanjem redovne discipline, se zdi težko verjetno, da so bile znotraj samostanov organizirane vaje z orožjem. Tega vseeno ne moremo s popolnostjo izključiti, sploh v časih, ko so oddaljena redovna pravila pomenila prav malo. Zelo verjetno je, da so menihi imeli neko vrsto urjenja z orožjem, morda v obliki zabave. V vsakem primeru se zdi možnost organiziranih vojaških vaj veljavna le za cistercijane, verjetno pa je bilo to odvisno od vsakega samostana posebej.

Moji sklepi niso absolutni, za vse bi bile potrebne dodatne raziskave. Vseeno lahko ocenim, da je razprava podala nekatere sklepe, ki prispevajo k znanju o obrambi samostanov in njihovi utrjenosti, ter postavila trditve, ki lahko usmerjajo k dodatnim raziskavam o tej tematiki.

Viri in literatura

Viri

- Clark, John (ur.): The Chartae of the Cartusian general chapter: Ms. Paris Bibliotheque Nationale Latin 10889. *Analecta Cartusiana*, 100:22, del 2. leto 1995. Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg.
- Cassinensis, Benedictus, [prevod J. Gregorič]. *Pravilo svetega Benedikta*. Stična: Cistercijanska opatija Stična, 1981.
- Gvigo I. Običaji Kartuzije (Consuetudines Cartusiae). Pleterje: Kartuzija Pleterje, 2013.
- Hogg, James.(ur): The evolution of the Carthusian statutes from the Consuetudines guigonis to the Tertia compilatio: documents. *Analecta Cartusiana*, 99, del 2. Leto 1989. Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg.
- Kartuzija Pleterje. Besedila: Pravila Kartuzijanov. Dostopno na: <http://www.kartuzija-pleterje.si/slo/besedila.html> (citirano 20. 2. 2024.)

Literatura

- Aracki N. (ur.). *Carta caritatis prior: znanstvena monografija*. Stična: Cistercijanska opatija Stična, 2019.
- Bracewell, Catherine W. *The Uskoks of Senj: Piracy, banditry and holy war in the sixteenth-century Adriatic*. Ithaca: Cornell University Press, 1992.
- Britannica. Early use of artillery. Dostopno na: <https://www.britannica.com/technology/military-technology/Early-use-of-artillery> (Dostopano 22. 5. 2024)
- Cassinensis, Benedictus, [opombe A. Nadrah]. *Pravilo svetega Benedikta: Izbrana poglavja z opombami*. Stična: Cistercijanska opatija Stična, 2006.
- Dowley T., Briggs J. H. Y., Linder R., Wright D. F. *Zgodovina Krščanstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 1992.
- Golec, Boris. Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. *Zgodovinski časopis*, letnik 57, del 1–2 (127.), 2003. Str. 23–38.
- Golec, Boris. Glavni poudarki k topografiji Kostanjevice v stoletjih mestne avtonomije. *Vekov tek: Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki, 2003, str. 145–179.
- Grebenec, Maver. Dokumentirana Stična: Zgodovinska osvetlitev samostanskih zgradb. *Meddobje*, Letnik 19, del 3-4, 1983. Slovenska kulturna akcija: Buenos Aires.
- Hall, Bert S. *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology and Tactics*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1997.
- Jug, Stanko. *Turški vpadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja: Kronologija, obseg in vpadna pota*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1943.
- Kartuzija Pleterje. Vstop in Noviciat. URL: <http://www.kartuzija-pleterje.si/slo/vstop.html> (citirano: 20. 12. 2023)
- Kartuzija Pleterje. Patri. URL: <http://www.kartuzija-pleterje.si/slo/patri.html> (citirano: 20. 12. 2023)
- Kartuzija Pleterje. Bratje. URL: <http://www.kartuzija-pleterje.si/slo/bratje.html> (citirano: 20. 12. 2023)
- Koblar, Anton. *Kranjske cerkvene znamenitosti*. Izvestja muzejskega društva za kranjsko. Letnik 5, 1895, sešitek 1. Str. 20–33. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:-doc-0BG3GHTC/6a404ce1-f8d6-497f-915a-e839f3aa7259/PDF>
- Koblar, Anton. 1895. *Kranjske cerkvene znamenitosti I. 1526*. Izvestja muzejskega društva za kranjsko. Letnik 5, 1895, sešitek 2. Str. 77–83. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-H5XBC6FJ/d59a68b4-9ff4-48ec-8755-3aa58a5e8670/PDF>

- Koblar, Anton. 1895. *Kranjske cerkvene znamenitosti l. 1526*. Izvestja muzejskega društva za kranjsko. Letnik 5, 1895, sešitek 3. Str. 116–118. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:-SI:DOC-5M5Q2LPU/2449ac01-6716-41aa-9b87-e31da436e295/PDF>
- Koblar, Anton. 1895. *Kranjske cerkvene znamenitosti l. 1526*. Izvestja muzejskega društva za kranjsko. Letnik 5, 1895, sešitek 4. Str. 143–153. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:-SI:DOC-7DGWEO30/68913755-5d54-4b2f-b508-535ca05c73d2/PDF>
- Koblar, Anton. 1895. *Kranjske cerkvene znamenitosti l. 1526*. Izvestja muzejskega društva za kranjsko. Letnik 5, 1895, sešitek 5. Str. 195–205. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:-SI:DOC-E4DJUPTT/4a3c0a4c-e969-4a8e-9544-07ca848749bb/PDF>
- Koblar, Anton. 1895. *Kranjske cerkvene znamenitosti l. 1526*. Izvestja muzejskega društva za kranjsko. Letnik 5, 1895, sešitek 6. Str. 237–259. Dostopno: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:-SI:DOC-43C4I8GW/da3fefbf-f40c-425e-a0b7-83a15cd89918/PDF>
- Lazar, Tomaž. *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana. Univerza v Ljubljani. 2009.
- Lazar Tomaž. Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja: Münchenski rokopis Cod.icon. 222. *Zgodovinski časopis*. Letnik 55, 2017, št. 1–2 (155), str. 106–162.
- Mlinarič, Jože. *Kartuzija Pleterje 1403–1595*. Pleterje: Kartuzija Pleterje, 1982.
- Mlinarič, Jože. *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac, 1987.
- Mlinarič, Jože. *Kartuziji Žiče in Jurklošter: Žička kartuzija ok. 1160–1782, Jurklošterska kartuzija ok. 1170–1595*. Maribor: Obzorja Maribor, 1991.
- Mlinarič, Jože. *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba. 1995.
- Mlinarič, Jože. *Kartuzija Bistra*. Ljubljana: Družina, 2001.
- Primec, Sara. *Samostan Stična v obdobju turških vpadov*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 2019.
- Samostan Stična. Moli in delaj. URL: <https://www.sticna.eu/moli-in-delaj/> (citirano 19. 2. 2024.)
- Simoniti, Vasko. *Turki so v deželi že: Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- The Chartusian monks. History. Dostopno na: <https://chartreux.org/moines/en/history/> (Citirano 20. 2. 2024)
- Thiery, Daniel E. *Polluting the Sacred: Violence, Faith and the 'Civilizing' of Parishioners in Late Medieval England*. Leiden: Brill, 2009.
- Trnovšek, Tadej. Poskus rekonstrukcije »fonda« urbarjev in urbarialnih registrov samostana Stična in vprašanje njegove hrambe skozi čas. *Arhivi*, Letnik 38, 2015, št. 2, 353–376. Dostop: http://www.arhivsko-drustvo.si/wp-content/uploads/Arhivi_p/Arhivi_2015-2.pdf
- Vilfan, Sergej. Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero: 16.–19. stoletje. *Zgodovinski časopis*, Letnik 8, 1954, str. 27–86. Dostop: <https://zgodovinskicasopis.si/zc/issue/view/248/205>
- Voje, Ignacij. *Slovenci pod pritiskom Turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Zadnikar, Marijan. *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije: L' Architecture medievale des chartreux et les chartreuses Slovenes*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972.
- Zadnikar, Marijan. *Samostan Stična in njegove znamenitosti*. Ljubljana: Družina, 2001.

SUMMARY

The Armament and Defence of Monasteries of Contemplative Orders in Slovenia during the Ottoman Incursions

Svit Podgornik

While there are many examples that churches and monasteries in Slovene lands were also defence points, there is little research done, how monasteries were armed or how the defence organisation functioned. My research on this topic can be summed up in five conclusions:

1. Regardless of the internal and external crises in both orders – the lack of religious discipline, economic damage done by the Ottoman incursions and new economic burdens imposed by the archdukes of Inner Austria – the monasteries were well fortified and armed at the time of the major Ottoman invasions, commensurate with their economic situation at the time. The richest monastery, Stična, stands out in terms of armaments; however, the situation in other monasteries was also not bad if compared to other defence points, e.g. Novo Mesto. However, they were clearly not sufficiently fortified and armed to withstand the Ottoman attacks in the late 1520s and early 1530s. What the weak points were, is a subject for further research, but perhaps this can be attributed to monasteries' respective positions, which allowed for attacks from elevated positions.

2. It seems most likely that the monastic defences were led by the superiors (abbots and priors) of the monasteries. There is no indication of a trend towards hiring militarily experienced personnel, with the exception of some farm handovers in the Cistercian monastery Kostanjevica na Krki. These do not indicate with sufficient probability that someone else oversaw the monastery defence, but further research would be needed.

3. For the Cistercian monks we can certainly conclude that they handled weapons, while for the Carthusian monks this is unlikely, with the exception of their superiors. It seems that the handling of weapons by Cistercians increased as the discipline of the religious life in monastery deteriorated.

4. Assuming that the thesis of the previous point is valid, that the handling of weapons by monks increased as monastic discipline deteriorated, it seems unlikely that weapon drills were organised within the monasteries. However, this cannot be ruled out completely, especially in times when remote order rules meant very little. It is very likely that the monks had some kind of weapons training, perhaps in the form of entertainment. In any case, the possibility of organised military exercises seems to have been valid only for the Cistercians, but it probably depended on each individual monastery.

These conclusions are based on the research of four monasteries of the two orders, so we cannot say for sure if they can be extrapolated to other monasteries. Nevertheless, I believe that these conclusions are a good starting ground for additional research on defence of the monasteries.